

I. PRIMII PAȘI DIN VIAȚA MEA. SATUL MEU NATAL

Am văzut lumina zilei la 31 mai 1883, în comuna Săliște, județul Sibiu, — vechiul sat românesc socotit de călătorii care s-au abătut de-a lungul vremurilor prin meleagurile lui drept „*Sionul românesc*“, „*Ierusalimul românesc*“ și „*Mecca românească*“.

Ce e drept, în documentele istorice ale Austriei veacului al XVIII-lea satul meu de naștere s-a învrednicit și de alte caracterizări. Acolo el este stigmatizat drept „caput malorum“ („cap al răutăților“) — în care „se găsesc cei mai mulți rebeli“ și care dă dovada „cele mai încăpăținate rezistențe în revoltă“.

Din acest sat s-au ridicat nu numai câțiva luptători dirji împotriva manoperelor Vienei de odinioară, ci și o pleiadă de figuri impunătoare în domeniul spiritualității românești a veacurilor XVIII—XIX, ca starețul *Gheorghe de la Cernica*, ale cărui manuscrise de cuprins filozofic-religios, împodobite cu splendide miniaturi în culori, constituie un titlu de mândrie al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România. Lui i se alătură episcopul de odinioară al Buzăului, *Dionisie Romano*, cunoscut revoluționar de la 1848, traducător în românește al manifestului „incendiar“ al lui *Lamennais*³ „*Cuvințele unui credincios*“, scriitor progresist, ctitor al Bibliotecii Academiei Române și primul membru de onoare al acesteia, — tot astfel blajinul „ecleziarh“ al bisericii din Săliște, *Picu Procopie Pătruț*, — cel mai mare poet și miniaturist popular religios român, considerat de *N. Cartoian* drept „un *Anton Pann al Ardealului*“, — în realitate mult mai mult decât atita.

Nu mai puțin caracteristice pentru stabilirea profilului satului meu de naștere erau aptitudinile de ordin economic și social ale fiilor săi. Grație ocupației străvechi a lor — păstoritul — ei erau cei mai tipici reprezentanți ai fenomenului atât de important pentru întreaga noastră istorie, al

„transhumanței“. Săliștenii au împinzit, cu turmele lor de oi, odinioară, nu numai cîmpiile Transilvaniei, ale Banatului și ale Ungariei, ci și pe acelea ale Moldovei, ale „Turciei“, adică ale Dobrogei, ale Basarabiei, ale Crimeei și ale Caucazului. Românizarea⁴ Dobrogei se datorește în mare măsură consătenilor mei oieri, din sinul cărora a ieșit, la un moment dat, cel mai de seamă luptător pentru civilizarea acelei provincii, *Ioan N. Roman*, eminent jurist, ziarist și poet. Și tot din sinul acestor oieri a ieșit cel dintîi autor de manuale de geografie pentru școlile secundare din Țara Românească, *Iosif Genilie*, primul geograf panromân.⁵ Și avîntul economic al orașelor Rîmnîcu Vilcea, Tîrgu-Jiu și Pitești s-a datorat în mare parte oierilor sălișteni de odinioară, care au îmbrățișat, de la o vreme, meseriile și negoțul, trecînd cu ele munții și înființînd în orașele amintite primele fabrici românești, cu predilecție de tăbăcărie.

Părinții mei, coborîtori tot din oieri — bunicul meu după tată avea, înainte de 1848, oi tocmai în Dobrogea — au fost meseriași, care în timpul verii se ocupau cu agricultura.

Nu posed prea multe amănunte despre înaintașii mei. Totuși, un strămoș al tatălui meu se găsește amintit în actele Sibiului, la anul 1585, ca „pîrgar“ al satului său*, ceea ce în terminologia de astăzi ar echivala cu calitatea de „deputat al consiliului popular“. Un alt înaintaș este amintit la 1601,** iar altul la 1745.***

Bunicul meu după tată, în anii 1843—44 își ținea oile pe cîmpiile „Turciei“, adică în Dobrogea.**** Bunica mea după tată, *Zosima*, născută *Pușchilă*, era și ea din părinți oieri transhumanți și s-a născut în Țara Românească sau în Basarabia, ca și nepotul tatălui meu, *Ioan N. Roman*, fost primar în Constanța. Mama mea a fost fiica lui *Savu Șteflea*, strănepot al vătafului *Dumitru Șteflea*, luptătorul religios de la 1744—54, care și-a plătit statornicia în credință nu numai cu patru ani de temniță în Turnul Roșu, ci — după tradiția familiei — și cu moartea acolo. O soră a mamei mele, *Eufrosina Șteflea*, a murit în 1915 ca stareță a mănăstirii Horezu.

---

* N. Iorga: *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, I, București, 1915, p. 195.

** N. Iorga: *Studii și documente*, IV, București, 1904, p. 16.

*** I. Lupaș: *Două anchete oficiale în satele din scaunul Sibiului*, Sibiu, 1938, p. 24.

**** D. Șandru: *Mocanii în Dobrogea*, București, 1944, p. 136.

Am crescut pînă la vîrsta de 10 ani în casa părinților mei, trăind viața de meseriași (și mama deprinsese meseria) și de agricultori, alături de dînșii, de frații mei (care toți cinci, cîți i-am mai apucat eu în viață, au învățat meseria părintească) și de ucenici și calfe. Tata a fost între primii cojocari români ai Săliștei; pînă la el, cojocarii propriu-zisi fuseseră unguri și se numeau „suci“ (de la ungurescul „szöcs“). Ajunsesse meseriaș de frunte, care-și întrecuse cu mult meșterii, impunîndu-se ca un reprezentant de seamă al profesiei sale. Nu numai că reușise să confecționeze cele mai trainice și mai frumoase pieptare („înfundate“, „crăpate“ și „spintecate“), bitușci⁶ și cojoace, dar izbutise chiar să producă — ceea ce pînă la el fusese apanaj exclusiv al sașilor din Sibiu — și cele mai bine argăsite piei de miel și de oaie, necesare cojocăritului, cu care provedea pe aproape toți ceilalți cojocari din Săliște. Făceau „lucruri tocmite“ (adică la comandă) pentru țaranii din satul meu și dintr-o serie întregă de sate vecine, ca Galeș, Tilișca, Rod, Poiana, Jina, Aciliu, Amnaș, Apoldul de Sus, Apoldul de Jos, Topîrcea, Presaca, Cinade, Armeni, Bogatu, Cut ș.a., dar făcea și marfă pentru tîrgurile din țară, din Sibiu, Miercurea, Sebeș, Poiana, Apoldul de Sus, Corlat, Mediaș, Alba-Iulia, Făgăraș și altele. În multe din peregrinările sale prin aceste localități îl însoțeam și eu, întorcîndu-mă acasă cu bogate cunoștințe de locuri, de oameni și de obiceiuri, care echivalau cu o adevărată școală a vieții. Tata ajunsese să trimită mărfuri produse în atelierul lui în România, mai cu seamă în județul Gorj și Romanați, unde le duceau diferiți negustori ambulanti din Săliște, ca *Dumitru Ghibu* (Ghiboiu) ș.a. Pe cît de iscusit și de pasionat era tata ca meseriaș, pe atît de iscusit și de pasionat era și ca agricultor. Reușise să dobîndească, prin cumpărări succesive, cîteva bucați modeste de pămînt în hotarul Săliștei și al Amnașului, pe care le cultiva el însuși, cu ajutorul casnicilor săi, și care îi îndeșteulau nevoile marii sale familii, care se urca împreună cu ucenicii și cu calfele pînă la 12—14 membri. De fapt, el își împărțea timpul anului în două, pentru fiecare din cele două îndeletniciri ale sale: începînd cu postul Paștilor și pînă la Sfînta Maria se ocupa cu agricultura, iar de la „Sântămărie“ pînă la Paști, cu meseria.

A murit în anul 1904, la vîrsta de 66 ani, pe urma unei intoxicații alimentare acute, iar mama, la 1932, în vîrstă de 89

de ani. Doi din cei 7 frați ai mei, Ioan și Ilie, au decedat în primii ani ai vieții lor, ceilalți — între care două surori — la vîrsta de 82, 70, 76, 82 și 78 de ani.

*

În casa părintească am avut parte de o creștere simplă, dar solidă și sănătoasă sub toate raporturile. Am umblat pînă la vîrsta de 11 ani în portul de la țară, încălțat cu „păpuți“ (ghete), cu cizme sau mai adeseori cu opinci și, pe lîngă învățătura din școală, dădeam și eu mîna de ajutor atît la meserie, cît și la cîmp. Ba mai eram și „cărturarul“ familiei. Tata, rămas de mic orfan, a frecventat puțin timp școala, unde învățase doar să citească cu slove chirilice, dar să scrie știa mai puțin. Era totuși un mare iubitor de carte. Aveam în casa noastră mai întîi toate cărțile sfinte necesare unui creștin, acestea fiind mult întrebuițate de amîndoi părinții: *Psaltirea*, *Ceaslovul*, *Octoihul*, *Testamentul Nou* în ediția atît de rară de la Smirna, 1838 (cu litere chirilice), apoi cărțile de literatură populară: *Povestea vorbii*, *Nastratin Hoge*, *Esopia*, *Alexandru Machedon*, *Til Buhogîndă*, *Leonat și Dorofata*, *Risipirea Ierusalimului* și altele. Nelipsit era *Călimdarul poporului*, care apărea, cu chirilice, la G. Closius (mai tîrziu W. Krafft) în Sibiu, și minunata *Foaia Poporului* ce începuse să apară la 1892, săptămînal, tot în Sibiu, la care tatăl meu se abonase chiar de la apariția ei, deși se tipărea cu litere latine, pe care el nu le cunoștea. Redactată de neîntrecutul mînuitor al condeii Ioan Rusu-Șirianu⁷, *Foaia Poporului* era o gazetă enciclopedică populară, unică în felul ei pînă atunci la români. Ea urmărea pe toate planurile cultura poporului, înțelegînd sub aceasta nu numai economia, industria și comerțul, literatura și religia, ci și politica națională. Minunat instrument de educație cetățenească națională, cu care m-am împrietenit strașnic încă de la primul număr și care mi-a devenit un neprețuit dascăl și o adevărată pasiune. Sîmbătă seara, cînd poșta ne-o aducea cu regularitate absolută, tata mă pune

s-o citesc de la început pînă la sfîrșit, cu glas tare, pentru toată familia. Atelierul se transforma în veritabilă sală de lectură, în care micul școlar citea cu emoție și în admirația tuturor — părinți, frați, ucenici și calfe — articole de politică (în care se elogiau luptele noastre împotriva șovinismului cotropitor și se preamăreau luptătorii poporului), sfaturi economice și igienice, povești, poezii, snoave, noutăți și anunțuri comerciale.

Era pe atunci tocmai epoca glorioasă a Memorandului⁸, epocă de inviorare, tensiune și mare elan, care înfierbînta poporul de la mic la mare și făcea să se călească în focul luptelor întrepide ale fruntașilor noștri naționali un suflet dîrz, dornic de libertate și de drepturi omenești, pe care adversarii milenari continuau să le calce în picioare. Mi-aduc cu emoție aminte de ceasurile sfinte pe care le petreceam citind în mij-jocul întregii familii paginile de adevărată evanghelie ale acestei adevărate *Foi a poporului*, la focul căreia mi-am încălzit și eu mai întîi sufletul în cultul luptei pentru dreptate, libertate, neam și umanitate.

Binecuvîntată fie amintirea lui *I. Rusu-Șirianu*, care mi-a fost primul dascăl de naționalism⁹ militant și binecuvîntată fie amintirea tatălui meu, care mi-a pus de mic în mină această gazetă, care mi-a întărit în inimă iubirea pentru popor și credința în biruința ideilor mari, trezindu-mi și mie din frageda pruncie dorul de a lupta pentru astfel de ținte mari ale vieții.

Prin admirabila gazetă, scrisă pe înțelesul poporului, — gazetă cum nu cred să fi fost alta mai bună în tot cursul istoriei noastre — eu m-am introdus, pe nesimțite, încă din frageda copilărie, în cunoașterea contrastelor și litigiilor care stăteau la baza vieții obștei din care făceam parte, precum și în cunoașterea mijloacelor de luptă pentru înlăturarea lor. Tot timpul cît a durat procesul Memorandului, am fost — așa putea zice — sufletește pe baricade, dimpreună cu părinții și cu frații mei. Cel mai în vîrstă dintre aceștia, Dumitru, a participat în persoană la faimosul proces de la Cluj, iar părinții și ceilalți frați ai mei au fost printre cei 414 sălișteni care au trimis tribunalului unguresc din Cluj o adresă prin care se solidarizează cu autorii Memorandului ce fuseseră dați în judecată și prin care cereau să fie judecați și ei deodată cu fruntașii neamului, care nu sînt altceva decît o expresie fidelă a idealurilor acestuia.

Dar, dacă în familie am avut noroc de o astfel de atmosferă, nici mediul extrafamiliar nu era mai puțin favorabil pentru o dezvoltare sănătoasă.

Mai întîi, viața socială a Săliștei era o viață de largă respirație. Poporul, harnic, credincios, mîndru și gospodar, se bucura în general de o bunăstare materială mulțumitoare. Măsurile în sat erau bune, curate. Un spirit de sobrietate socială impresionant. Obiceiuri străvechi păstrate cu sfințenie: slujbe religioase zilnice, săvîrșite de trei preoți de lege veche,

toți trei țărani îmbrăcați în portul strămoșesc și păstrind cu sfințenie toate posturile, numai protopopul și al patrulea preot se purtau îmbrăcați „nemțește“ și trăiau după reguli moderne — duminici și sărbători cinstitute cu cea mai deplină rigoare; solidaritate, conștiință și mândrie familială; botezuri și nunți cuviincioase, adeseori de factură și de proporții epice; respect pentru tradițiile din trecut, pentru bătrâni, pentru săraci, pentru străini; petreceri populare senine, cu jocuri (dansuri) și cu cîntece frumoase și de bun simț ș.a.m.d.

Dar nu numai familia și marea obște românească au făcut din mine un om menit să rămînă vecinic „pe baricade“, ci și școala din satul meu, care era cea mai mare și cea mai bună școală primară românească din toată Transilvania și Ungaria acelor vremuri. Dintre cei opt învățători ai ei, trei aveau și bacalaureatul. Învățămîntul și educația în această școală erau deopotrivă la nivel înalt, păstrind un echilibru sănătos între tradiție și progres, între credință și știință¹⁰, și între națiune și patrie¹¹. Cu tot caracterul religios al învățămîntului timpului, la Săliște învățămîntul real se bucura de o impresiionantă dezvoltare. Dau în privința aceasta un singur exemplu: într-o vreme cînd electricitatea era cunoscută aproape numai teoretic, fără să fie întrebuițată pentru nevoile poporului, cînd ea nu era introdusă, pentru luminat, în nici unul din orașele Transilvaniei, — la Sibiu ea a fost introdusă în anul 1896 — la școala din Săliște, la fizică, electricitatea se învăța pe baza mașinii de produs scînteii, comandată de la Viena încă înainte de anul 1892, an în care s-a introdus lumina electrică pentru întîia oară într-un oraș de pe continent și anume în Timișoara, după model adus din Anglia.

Dar școala din Săliște nu excela numai prin caracterul totodată religios și realist al învățămîntului, ci și prin dinamismul național al educației cu care îi împărtășea pe elevi. Conștiința națională, care a animat pe eroii din secolul al XVIII-lea împotriva împilatorilor austrieci, atentatori la libertatea de credință, trăia viu în întreaga activitate a școlii, cimentată prin luptele de eliberare ale întregului popor, conduse de *Horea și Avram Iancu*. Pentru ilustrarea acestui fapt rețin următoarele rînduri din „Telegraful Român“ de la Sibiu, în legătură cu sărbătorirea zilei de 3/15 mai 1884 de către această școală:

„Sarbarea s-a desfășurat cu mare entuziasm. Toată tinerimea școlară — vreo 500 de copii, îmbrăcați în haine

de sărbătoare — a luat mai întâi parte la sfânta liturghie, la sfârșitul căreia s-a slujit un parastas «pentru eterna memorie și fericita odihnire a martirilor națiunii române». Apoi excursiune la codrul verde. Corul băieților de școală, ajutat și de muzică, făcea să răsunе prin piața Săliștei marseilleza¹² lui *Andrei Mureșanu*. Ajunși în codru, s-a început jocul cu Hora Unirii, apoi declamații, cîntări naționale și jocuri școlare.

Seara, la întoarcere, în piață, iarăși marseilleza „Deșteaptă-te române“. „Preoți, cu crucea-n frunte!“ s-a cîntat de mic și mare, tînăr și bătrîn. Unul dintre învățători ține o cuvîntare entuziastă. Amintește de „Uniunea“ blestemată a „celor trei națiuni“ din 1437 contra neamului românesc,¹³

Cînd trei se obligară
Cu negru jurămînt
Să-l sufere-n sclăvie
A duce viață-amară,
Lipsit precum de drepturi,
Așa și de pămînt.

Mergeam tot mai spre rău și înăbușirea simțului național izbucni acum un veac, sub *Horea*, care, cu secearea-n mîni, muiată-n singe, a scris drepturile națiunii române și a aruncat sămînța libertății pentru anul 1848. 3/15 mai 1848 a adus fructe dulci: LIBERTATEA! — 50.000 de inimi românești au fost în stare să proclame libertatea unui popor strivit cu totul de la 1438 și pînă astăzi. Europa a văzut uimită că noi trăim și ne-a scris între cei vii. Ziua de 3/15 mai ne arată că unirea face puterea, că unde e un suflet și o gîndire, și iadul se înspăimîntă. Cu bună înțelegere s-a făcut mult în 1848 și dacă era lipsă de forța brațelor, românul viteaz și le punea la dispoziție.

Cela ce se luptă pentru dejugare
Are zece brațe, zece inimi are,
Inimă de foc!

(D. Bolintineanu)

Libertatea nu se poate cîștiga prin căciuliri de la guverne și nici prin ajutor străin. Ea se cîștigă prin unire

și bună înțelegere între români și celelalte popoare impilate.

Această zi mare, de mândrie națională, este un praznic împărătesc.

Fie ca spiritul cel bun să inspire celor 12 milioane de români din Carpați, Pind și Balcani acele sentimente naționale de care erau cuprinse inimile celor 50.000 adulți pe Cimpul Libertății!

„Trăiască unirea! Trăiască frățietatea și buna înțelegere între toți românii!“

După aceasta, preotul *Ioan Popa* mulțumește corpului învățătoresc pentru inițiativă, arătând că această zi de reînviere națională întrece multe alte sărbători de peste an în însemnătatea ei, deci ar fi bine când, printr-o ordinațiune specială, s-ar pune între praznicile împărătești. Poporul ar serba această zi de mândrie națională“.

Într-o astfel de temperatură înaltă am crescut de mic copil. Și nu numai eu, fiul Săliștii atât de aspru stigmatizat de dușmanii de totdeauna ai neamului, ci, mai mult sau mai puțin, și mulți alți tineri ardeleni din generația mea. Contemporanul meu, *dr. Petru Groza*, originar din părțile Hunedoarei, mărturisește și el în cartea sa *În drum spre socialism* (București, 1950, p. 205): „*Lupta din timpul fostului imperiu austro-ungar față de încercarea de oprimare din partea regimului feudal maghiar, ne-a angajat din tinerețe, aproape din copilărie. Am văzut pe părinții noștri luptând, ne-am contaminat, ne-am profilat și am continuat această luptă*“.

Primul meu dascăl a fost un țăran, absolvent al unei școli care școli populare și al unui curs pedagogic de un an sau doi la Sibiu.

De la el am învățat să citesc, după metodă extrem de simplă, și să scriu, dar mai ales să lucrez ordonat și cu sufletul senin, așa cum era însuși dascălul meu, „tata (*Ilie*) *Hociotă*“, născut în Singătin. Pedagog născut, fără aproape nici o carte pedagogică la activul său, părinte duios, cîntăreț neîntrecut, bisericesc și lumesc, el mi-a trezit și mi-a adîncit în suflet marele fior al dragostei pentru învățătură, pentru carte, pentru poezie, pentru cîntec, pentru muncă, pentru luptă și pentru simțul de echilibru, care m-au călăuzit toată viața.

Al doilea învățător, la care am urmat timp de doi ani, în clasele a II-a și a III-a, — severul director *Mihail Stoica*, ori-

ginar din Fofeldea, elev de-al consăteanului său *August Treboniu Laurian*, marele latinist și istoric, absolvent a 6 clase de liceu și cu studii teologice destul de serioase, făcute în anii 1856-1857 la Sibiu. Bun organizator, de orientări clasice și realiste în același timp, cu ochi deschiși pentru romanitatea neamului, dar și pentru nevoile lui culturale și economice, pe temeuri științifice. Lui i se datorește organizarea admirabilă a școlii din Săliște, modernizarea și ridicarea ei la nivel ne-maiatins pînă la 1918 de o altă școală din Transilvania.

Programul școlii primare românești din Săliște era pe vremea mea cu mult superior chiar școlilor primare străine, săsești și ungurești, din Sibiu. În clasa a IV-a la Săliște, de exemplu, se predau o serie întregă de materii, pe care aceași clasă a școlilor din Sibiu nu le avea. Astfel, la noi se predau, în afară de limba română, două limbi străine, ambele obligatorii: prima maghiara, impusă prin legea de la 1879 a parlamentului unguresc, a doua, germana, rămasă moștenire de pe timpul dominației austriece a Transilvaniei și menținută de directorul *Stoica* din convingerea că e un mijloc superior de progres¹⁴. Se mai predau apoi în Săliște ca obiecte de învățămînt aparte: istoria, istoria naturală, fizica, desenul și gimnastica. Eu însumi am urmat toate aceste obiecte în clasa a IV-a, pentru ca, mai tîrziu, cînd am trecut la școala romano-catolică bilingvă (germano-maghiară) din Sibiu, — unde am făcut pentru a doua oară clasa a IV-a, pentru a mă obișnui cu limbile maghiară și germană, să urmez o programă din care toate aceste materii lipseau.

Săliștea reușise să aibă, fără nici un fel de ajutor, material sau moral, din partea statului ungar — exclusiv prin jertfa și conștiința poporului, o școală populară „capitală“ de tip superior, în care învățămîntul și educația se găseau la un nivel foarte ridicat. Ca dovadă amintesc un singur fapt: după terminarea clasei a IV-a în Săliște am fost dus de părinți la Sibiu, pentru a fi dat la școală străină. Părinții voiau să mă înscrie în cl. I a liceului evanghelic-săseșc, în care însă nu se putea intra decît pe baza unui examen de admitere făcut în limba germană. Nu avusesem idee dinainte, că voi fi supus unui astfel de examen. Am fost totuși introdus în sală, cu mai mulți alți băieți, în majoritatea lor absolută sași, și examinat din citirea germană, dictare și aritmetică în aceeași limbă. Spre surprinderea examinatorilor, răspunsurile mele la toate întrebările au fost mulțumitoare. Am trecut examenul de admitere, în limba germană, fără să mă fi pregătit cituși

de puțin pentru el, exclusiv pe baza cunoștințelor din această limbă cîștigate în școala din Săliște. Din fericire, n-am rămas, totuși, de la început la liceu, ci, în urma sfatului preotului *Ioan Popa*, văr cu mama mea, m-am înscris din nou în cl. a IV-a, pentru a mă consolida mai întîi în cele două limbi străine, de care aveam să mă folosesc mai tirziu, germana și maghiara.

Din nenorocire, școala din Săliște nu s-a învrednicit pînă acum să aibă o monografie a sa, așa cum o are școala din Tilișca sau cea din Rășinari, și probabil că n-o s-o aibă nici de aici încolo. Uneori m-am gîndit să m-apuc s-o scriu eu, dar împrejurările nu m-au ajutat să mă pot dedica unei asemenea sarcini, ceea ce regret din tot sufletul. Ce minunată pagină de istorie a educației românești ar fi putut fi această monografie, — carte unică în felul ei! Mai prețioasă decît zeci de tratate savante de pedagogie scoasă din teorii și din cărți, dar departe de viață. Nu pot să încerc aci nici măcar o schiță a unei astfel de lucrări. Totuși voi căuta să fixez un anumit aspect al activității școlii din Săliște din epoca în care am frecventat-o eu, adică din anii 1889—1893.

De la marile evenimente din 1848, care doborîseră¹⁵ tirania de veacuri și la care săliștenii participaseră destul de activ, trecuseră abia patru decenii. Ecoul lor nu se stinsese din suflete și el se resimțea și-n viața școlii. S-a resimțit apoi, la 1877/78, războiul pentru independență al României, care — în special în Ardealul de sud — a avut un răsunset extraordinar de puternic. Zadarnică se dovedi opintirea guvernului și parlamentului de la Budapesta, care în vederea zăgăzuirii pornirii firești a românilor ardeleni spre unirea lor cu frații din celelalte provincii, făuriseră la 1879 legea prin care se introducea învățarea obligatorie a limbii maghiare în școlile populare românești. Oricîtă echilibristică politică și diplomatică ar fi făcut conducătorii oficiali ai poporului român din Transilvania, — capi bisericești, consistori, oameni politici — de a da cezarului ce se cuvenea cezarului și poporului ceea ce i se cuvenea poporului, fapt este că poporul însuși nu s-a prea emoționat de nervozitatea organelor de conducere ale statului feudal ungar, care-și accentua în mod crescînd tendințele sale șoviniste, — el își urma în liniște drumul său fixat de destin. Limba maghiară nu înregistra nici un progres în școală. Poporul nu-i simțea lipsa, învățătorii n-o iubeau, iar copiii erau absolut refractari față de ea. Întreaga viață a poporului și a școlii lui era inundată de entuziasmul nemărginit pe care-l

treziseră în suflete, pe de o parte, căderea jugului barbar la 1848, pe de alta, biruințele de pe câmpiile Bulgariei, unde nația românească dăduse, după veacuri întregi de umilință, dovezi de vitalitate și de eroism legendar. În școală, acest suflu puternic se resimțea în proporții mărețe și el își găsea expresia în modesta cărțuție a învățătorului *Ioan Dariu* din Satulung, intitulată simplu: *Arion, sau culegere de cânturi naționale, de stea și colinde*, care se răspîndi în chip de-a dreptul miraculos prin toate satele din sudul Ardealului și, deci, și în școala din Săliște, unde se bucura de mare cinste. Ce carte minunată această culegere a lui *I. Dariu*, mai prețioasă decît o întreagă bibliotecă! Și ce efect educativ asupra tuturor generațiilor deodată! Nu exagerez cînd susțin că opera educativă inițiată și săvîrșită de nepretențiosul dascăl din Satulung, trecut mai tîrziu la Brașov, se poate asemăna, *mutatis mutandis*, cu cea a lui *Gheorghe Lazăr*. Precum acesta a mobilizat la București sufletul neamului cu credința sa mare în virtuțile strămoșilor și în puterile latente ale poporului, tot astfel *I. Dariu* a izbutit să mobilizeze întregul popor: învățători, preoți, țărani și copii — pentru idealurile mari ale omenirii și ale neamului: libertate, dreptate, frățietate, unire, și să-l mențină decenii întregi în această stare de mobilizare permanentă, voluntară și eroică.

lată, și scurt, ce cuprindea cărticica lui:

Se deschidea cu chipul poetului *Vasile Alecsandri*, entuziastul cîntăreț al idealurilor superioare ale neamului și al faptelor glorioase ale acestuia. La p. 54 întîlnim al doilea chip: *Mihai Viteazul*. Aceștia sînt cei doi poli în jurul cărora gravita întreg conținutul cărții. Prima poezie era *Hora Unirii*, cu chemarea care răsuna la fel și la București, și la Iași, și la Brașov, și la Săliște:

Hai să dăm mină cu mină
Ceji cu inima română,
Să-nvirtim hora frației
Pe pămîntul României.

Urmează *Hora Ardealului*, care începe cu aceleași versuri de mai sus ale lui *Alecsandri* și continuă cu:

Ardeleni! Lumea ne vede,
România-n noi se-ncrede,

pentru a termina:

Ura, frați în fericire,
Ura, frați într-o unire,
Să-nvîrtim hora frăției
Pe pămîntul României!

Vin, după aceea: Mirele României (de G. Sion), Hora rebelului, Hora de la Grivița, Hora dorobanților, Hora Vidinului, Hora ostașilor, Hora de la Rahova, Hora Curcanilor, Hora de la Plevna, Hora încoronării (cu urarea: Ura, ura, să trăiască, Sus coroana românească), Hora Sinaii, Hora Severinului, Hora Dobrogei, Marșul Călărașilor, Trezirea Dunării. Urmează apoi: Marșul lui Iancu, Marșul lui Tudor, Marșul lui Ștefan cel Mare, Marșul regelui și reginei României, Marșul lui Mihai Viteazul, Marș ostășesc, La arme, Calcă române, La România, Vivat România, Pandurul, Sînt fecior zdravăn, Haideți frați cu arma-n mînă, Mama lui Ștefan cel Mare, Cea din urmă noapte a lui Mihai Viteazul, Sabia lui Traian. Apoi o altă categorie de cîntări: Adio Moldovei, Moartea lui Mihai Viteazul, Domnul Tudor, N. Bălcescu murind, [. . .], O lacrimă la România, Imn lui Ștefan cel Mare, Dumnezeu nostru (de I. Lăpedat)¹⁶, Rugăciunea românului, Imn la mormîntul marelui Andrei Șaguna, Imnul Unirii (de A. Birseanu), Cîntecul gînteii latine, Luarea Plevnei, Lupta de la Grivița, La armata română, Reînturnarea-n patrie, Ce e patria Română (de I. Pușcariu), Țară mîndră și măreață (de Atanasie Marienescu), Dorul româncei, Bucovina, Românul nu piere, Steaua României, Țara mea, Transilvania, Dochia și Traian, Hei, saltă române, Jună de român sînt, Tricolorul românesc, Nu disperați, Inimă de român, Viitorul românului, Limba românească (de G. Sion)¹⁷.

Urmează apoi și alte poezii profane și religioase, toate de un caracter popular, cu rezonanță în sufletul copiilor, dar și al adulților.

Această carte, care unea într-un mănunchi cele mai fi-rești sentimente, dorințe și idealuri ale întregului neam românesc, nu era un manual didactic propriu-zis, totuși era considerată ca o carte pentru învățători și pentru copii. Și, într-adevăr, ea nu și-a greșit ținta. Căci s-a bucurat de o largă răspîndire prin toate satele mai mărișoare ale Ardealului, fiind socotită drept îndreptar al întregii educații. În fiecare școală se găseau cîțiva elevi care o posedau, grație recoman-

dării făcute de învățători, părinților. Ea circula apoi, din mină-n mină, mai pe față, mai pe ascuns, și aproape fiecare copil își copia într-un caiet anume, numit „Verș“, bucățile predilecte, pe care le cînta apoi acasă, în familie, ca și în școală, și la felurite întîlniri cu copiii. O mulțime din aceste poezii se învățau însă în școală, în cadrul programului și în afară de el. Eu, de exemplu, cînd am ajuns în clasa a IV-a primară știam să cînt, pe de rost, cel puțin 20—30 din cîntările „Arionului“. La fel și colegii mei. Le cîntam în școală și, cu predilecție, la *maialul* anual, care constituia un eveniment școlar și social culminant. O mare parte a cîntecelor citate mai sus erau de caracter revoluționar, trezind și menținînd în copii o stare sufletească de permanentă mindrie și revoltă națională, brodată pe conștiința romanității noastre, pe aceea a necesității unirii tuturor românilor și a unui mare destin istoric al neamului. Una din melodiile cele mai iubite în copilăria mea era aceea a Marseillezei, adaptate pe cuvintele marșului *Pandurul*, publicat în gazeta „Poporul suveran“ a lui *D. Bolintineanu*, *N. Bălcescu* și *C. Bolliac*, de la 1848 și reeditat de „Arion“. Și azi îmi răsună-n urechi și-n suflet chemarea tălmăcită în accentele puternice ale Marseillezei:

Înainte! Înainte!

Curgă sîngele spurcat!

Simtă morții din morminte

Că românul s-a sculat!

Românași, copii de bravi,

Pînă cînd vom fi noi sclavi? (bis).

Libertate mult iubită,

Pentru tine noi murim,

Viața nu mai vrem robită,

Ci vrem liberi să trăim!

Românași, copii de bravi,

De-astăzi, nu mai sîntem sclavi (bis).

Și într-adevăr, grație școlii în care se cultiva un astfel de suflet, noi, copiii de atunci, cu toată legea din 1879 care ne obliga să învățăm și limba ungurească și geografia ungurească și istoria ungurească, noi nu mai eram sclavii nîmănuî. Pentru noi, stelele călăuzitoare erau *Iancu*, *Tudor*, *Mihai Vitea-*

zul și Ștefan cel Mare și patria noastră nu era Ungaria, fixată de geografia tipărită, ci era — cum zicea Pușcariu — „patria română“, care se întindea:

Pină unde mai răsună
Limba dulce și străbună,
Limba care să trăiască,
Limba românească!
Pin-acolo-i, frățioare,
Patria română, care
Se numește Mare.

Da, școala din Săliște mi-a dat viziunea celor mai sublime idealuri ale libertății și unității românești, pe care nici un obstacol omenesc n-avea s-o poată împiedica în procesul ei de plămădire și de constituire.

Datorez, astfel, satului meu natal tot ce este solid în ființa mea fizică și spirituală. El mi-a pus baza întregii mele vieți. Tot ce a mai urmat după aceea, n-a fost decît dezvoltare și completare a ceea ce aduceam cu mine din moștenirea, experiența și agoniseala primilor zece ani. Toate formele vieții și carierei mele de mai tîrziu își au rădăcinile în strămoșii mei, care s-au jertfit pentru idei îndrăznețe și pentru scopuri altruiste, în mediul țărănesc și meșteșugăresc al satului, cu tradițiile și idealurile lui de luptă și libertate, în părinții mei, care au fost întruchiparea muncii pentru progres, în biserica și școala la umbra cărora am crescut și care au sădit în sufletul meu sămînța celor mai scumpe idealuri ale omenirii. Am străbătut mai tîrziu „multă lume și împărăție“, pe uscat, pe ape și prin văzduh. Am văzut mii de sate și de orașe, prin mai toate țările Europei. Mi-am scaldat sufletul în priveliști fermecătoare, am privit opere de artă fără de moarte, am ascultat mari artiști, filozofi, preoți, oameni de știință și cîrmuitori de state, am participat la adunările atîtor mari savanți ai lumii, am urcat scările și catedrele atîtor universități, academii, teatre, biblioteci, arhive și expoziții, dar am rămas mereu același copil nedezmințit al satului meu natal, pînă-n clipa de față.

Binecuvîntat să fie acest sat în veci de veci. Facă zeei, ca puterile lui slăbite să renască azi la viață nouă, mai presus de cea din trecut, așa cum i-au prevestit-o atîția mari proroci

ai zilelor de ieri. În pământul sfânt al lui doresc să-mi odihnească și rămășițele pămîntești pînă la judecata din urmă, alături de ale părinților și strămoșilor mei.

II. ÎN STRĂINI, LA ÎNVĂȚĂTURĂ

A. ÎN ȘCOALA PRIMARĂ „CATOLICĂ” DIN SIBIU

Din păcate, istoria satelor noastre n-a fost scrisă de nimeni pe bază de documente suficiente. Din această pricină multe fețe interesante și instructive ale trecutului lor, care este trecutul însuși al poporului nostru, ne sînt aproape cu totul necunoscute. Aceasta privește și Săliștea, referitor la care s-au păstrat oarecare documente istorice, totuși multe capitole ale vieții ei de odinioară vor rămînea aproape cu totul întunecate, fiind nevoiți să facem relativ la ele doar conjecturi de o destul de relativă probabilitate de adevăr istoric. Așa, de exemplu, nu cunoaștem nici pe departe, așa cum ar trebui, năzuințele spre cultura modernă ale săliștenilor, năzuințe totuși destul de vechi. *N. Iorga* atribuia unui preot din Săliște traducerea din nemțește a *Catehismului luteran* tipărit la Sibiu în anul 1544 și la Brașov în 1559, care a fost nu numai cea dintîi carte tipărită în românește, ci în același timp și prima încercare de *revoluție culturală românească*, întrucît ea preconiza o reformă a vieții religioase de pînă atunci, încremenite în slavonism și ritualism sterp. Din primele decenii ale secolului al XVII-lea avem un document despre un fiu al Săliștii, plecat în Moldova „să învețe carte”, poate la școala de la „Trei Ierarhi” din Iași, îndată după deschiderea ei. În secolul al XVIII-lea s-a pornit un curent, desigur firav încă, ca unii român din jurul Sibiului să-și trimită copiii la învățatură în școlile săsești și în gimnaziul catolic din Sibiu.

În cursul veacului al XIX-lea curentul acesta s-a întărit aproape an de an, ducînd cu sine un număr tot mai mare de copii sălișteni spre focarele străine de cultură modernă din Sibiu. Printre aceștia au fost, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, și cei doi frați mai mari ai mei, Dumitru și Ilie,